

Georgi Arbatow, *Das System. Ein Leben im Zentrum der Sowjetpolitik*. S. Fischer, Frankfurt am Main, 1993, 412 s.

Georgi Arbatov tuli 1970-luvulla tunnetuksi lännessä Neuvostoliiton tiedeakatemiaan yhteydessä toimineen USA:n ja Kanadan tutkimuslaitoksen johtajana. Vuonna 1981 herätti huomiota se, että USA:n ulkoministeriö ei myöntänyt Arbatoville oleskelulupaa kun hänet oli kutsuttu haastateltavaksi erääseen suosittuun television viihdeohjelmaan. Kun oleskelulupa vähän myöhemmin myönnettiin, asetettiin ehdoksi se, että Arbatov ei ole yhteydessä kehenkään joukkotiedotusvälineen edustajaan. Esitettiin myös väitteitä, että Arbatov ja hänen instituutinsa oli organisoinut 1980-luvun alun mielenosoitukset NATO:n keskimatkan ydinaseita koskenutta ns. kaksoispäättöstä vastaan. Arbatov kirjoittaa, että valitettavasti hänen instituutillaan ei mielenosoitusten kanssa ollut mitään tekemistä.

Arbatovin kirja ei ole muistelmateos kapeassa mielessä. Arbatov pyrkii analysoimaan niitä yhteiskunnallistaloudellisia syitä, jotka johtivat Neuvostoliiton tuhoon. Lisäksi hän kirjoittaa laajasti kahdesta neuvostovaltion johtajasta, Leonid Brezhnevistä ja Juri Andropovista. Nämä henkilökuvat ovatkin kirjan mielenkiintoisin anti. Arbatov tunsi molemmat miehet hyvin ja Andropovin kanssa hänellä oli läheinen ystävyysuhde. Koska johtajien persoonallisuudella autokraattisessa järjestelmässä on hyvin suuri merkitys, on entisen Neuvostoliiton poliittisen historian ymmärtämisen kannalta olennaista tietää, millaisia olivat ne miehet, jotka imperiumia johtivat ja minkälaisia olivat heidän keskinäiset suhteensa.

Leonid Brezhnevistä Arbatovin arvio on kiteytettyinä se, että Brezhnev oli melko sivistymätön ja näköaloiltaan rajoittunut henkilö. Hänen mielilukemistaan oli aikakauslehti *Zirk*, joka nimensä mukaisesti kertoi sirkusmaailman asioista. Brezhnev ei kuitenkaan ollut mikään narri, vaan päin vastoin poliittisesti ovela mies, joka osasi käyttää ihmisiä hyväkseen; ihmisiä taas ei voi käyttää hyväkseen ilman ihmistuntemusta. Kun Brezhnev nousi lokakuussa 1964 valtaan, neuvostojohdon piirissä taisteltiin NKP:n 20. puoluekokouksen perinnöstä. NKP:n politbyroossa ja keskuskomitean sihteeristössä oli miehiä, jotka Arbatov leimaa oikeistolaisiksi: Sergei Trapeznikov, Viktor Golikov, Konstantin Tshernenko, Nikolai Tihonov ja Nikolai Shtsholokov. Näistä Trapeznikov ja Golikov olivat erityisen kiinnostuneita ideologisista kysymyksistä. Arbatov ei säästele sanojaan varsinkaan Trapeznikovista kirjoittaessaan («taantumuksellinen, vihamielinen, aggressiivinen, epärehellinen ja petollinen», s. 146).

Trapeznikov, NKP:n Keskuskomitean tiedeosaston päällikkö, puoluekorkeakoulun professori, ym. onkin erikoinen luku Neuvostoliiton poststalinilaista historiaa. Hän oli historioitsija, jonka keskeinen alue oli maatalouden kollektivisointi, jonka suhteen hänen pääväittäjänä oli, että se pantiin toimeen kiitettävällä ja ainoalla oi-

kealla tavalla, mutta alemman tason virkamiehet syyllistyivät joihinkin ylilyönteihin. Kun puoluekoneisto yritti tehdä hänestä Neuvostoliiton tiedeakatemiaan jäsenen, akatemia hylkäsi hänet äänestyksessä. Trapeznikovin suomeksikin ilmestynyt uskontunnustus (*Historian jyrkkiä käänteitä*, 1975) esitti Arbatovin mainitsemat piirteet niin räikeästi, että tšekäläiset taistolaiset katsoivat parhaaksi vaieta kirjasta. Koko uransa ajan Brezhnev veti Trapeznikovia perässään, Andrei Saharovin muistelmien mukaan erään 1930-luvulla sattuneen auto-onnettomuuden, jossa Brezhnev oli osallisena, seurauksena.

Stalinilaista käännettä kuitenkin myös voimakkaasti vastustettiin. Keskeisiä vastustajia olivat Arbatovin mukaan Andropov, Aleksander Jakolev ja Mihail Suslov. Taistelun olennaisimpana kohteena oli Brezhnevin «sielu». Brezhnev pyrki tasapainoilemaan osapuolten välillä; moniin kysymyksiin hänellä ei Arbatovin mukaan luultavasti ollut edes mitään omaa kantaa. NKP:n 23. puoluekokouksessa ei 20. ja 22. kokousten päätöslauselmia oikeistolaisien vaatimuksesta huolimatta peruttu. Stalinisin vastustajat voittivat Brezhnevin sielusta käydyin taistelun; kuitenkin Stalinin «henkilöpalvonnan» suora kritiikki puoluedokumenteissa kävi vaikeammaksi.

Ajanjaksoa 1968–1974 Arbatov kutsuu «hiipiväksi restalinisaatioksi». Se ei tapahtunut ukaaseilla, vaan pelotellulla, esimerkiksi vaatimuksilla puolueen linjan noudattamisesta sillä uhalla, että erotetaan puolueesta; disidenttien kompromettoimisella ja parjauksella, heidän sulkemisella mielisairaaloihin tai karkoittamisella maasta. Antisemitistisen mielialan lietsonalla «sionismia» vastaan käytävän kampanjan varjolla oli tärkeä merkitys. Tämä kuvaus kehityksestä näyttää oikealta, sen todistavat osaltaan Neuvostoliitossa tuona aikana ilmestyneet propagandajulkaisut. Kaikki viittaukset Stalinin puhdistuksiin pyrittiin eliminoimaan; kun esimerkiksi Neuvostoliiton alkuaikojen poliitikoista, myös 1950-luvulla rehabilitoiduista kovin moni oli kuollut vuosina 1937, 1938 ja 1939, mistä lukija saattoi vetää omat johtopäätöksensä, alkoi sensuuri kieltää kuolinaikojen ilmoittamisen.

Liennytyksen vuosia seurasi Arbatovin mukaan «rappion vuodet» (1975–1982) ja «toinen kylmä sota». Tämän toisen kylmän sodan yhdeksi syyksi Arbatov arvelee Neuvostoliiton «vallankumouksellisen alemmuuskompleksin» ja «sotilaallis-teollisen kompleksin» vaikutuksen. Mutta myös Brezhnevin sairastumisella joulukuussa 1974 olennainen merkitys. Brezhnev oli sairas kuolemaansa saakka. Hän söi runsaasti unilääkkeitä ja käytti niitä myös keskellä päivää halutessaan hetkeksi levähtää. Lääkkeiden vaikutuksesta Brezhnev väsyi helposti, kokouksissa ja tapaamisissa hän «nukahti» eli ei seurannut lainkaan keskustelua, hänen puheensa muuttui hitaaksi ja lopulta hän ei pystynyt hoitamaan mitään yksinkertaistakaan asiaa, ellei hänelle toimitettu sitä paperille, josta sen saattoi lukea. Vaikka Brezhnev Arbatovin mielestä oli täysin vastuussa invaasiosta Afganistaniin, hän ei ehkä enää ollut sellaisessa fyysisessä kun-

nossa, että olisi pystynyt arvioimaan ratkaisun seurauksia.

Brezhnevin lapsellinen into kunniamerkkien ja palkintojen perään on tunnettua. Kuitenkin Neuvostoliiton Kirjailijaliiton Leninin palkinto kolmiosaisista muistelmista, joista Brezhnev itse ei ollut kirjoittanut riviäkään oli Arbatovin mukaan «häpeällinen spehtaakeli», koska kaikki tiesivät asioitten todellisen laidan. Muistelmien kirjallisen kvaliteetin laaja ylistäminen lehdistössä oli omiaan syventämään kyynisyyttä ja apatiaa ja «symbolisessa mielessä episodi oli elämämme traagisen aikakauden epitafi» (ss. 279–280). Rappion syvyyttä kuvaa myös Brezhnevin nepotismi, joka sekun kärjistyi hänen sairastuttuaan. Kirjoittaessaan Juri Andropovista, Arbatov huomauttaa, että hänen läheinen ystävyysuhteensa tämän kanssa ehkä estää objektiivisen kuvan luomisen. Kuitenkin Arbatov yksiselitteisesti pitää KGB:n johtajana toiminutta Andropovia vastuunalaisena siitä, että ihmisiä pidätettiin poliittisista syistä, karkoitettiin ja suljettiin mielisairaaloihin. Tästä huolimatta Andropov oli varsin suosittu Neuvostoliiton intelligentsijan keskuudessa ja kun hän nousi NKP:n pääsihteeriksi, häneen kiinnitettiin paljon toiveita olojen vapautumisesta. Tällä tavoin Andropovin ja intelligentsijan suhdetta on arvioinut myös Zhores Medvedev. Andropovin arvostukseen vaikutti osaltaan se, että hänen elämäntapansa oli vaatimaton verrattuna esimerkiksi Brezhnevin ja monien muiden neuvostojohtajien mielettömään ylellisyyteen. Neuvostoliiton oloissa tämantapaisilla seikoilla ei suinkaan ollut vähäinen merkitys.

SS 20 -ohjukset näyttävät olleen kiusallinen seikka Andropoville. Arbatov oli vastustanut – näin hän väittää – ohjuksia, joista hän oli saanut tietonsa pääasiassa lännen sanomalehdistä, ja kertoo käyneensä niistä keskustelun Andropovin kanssa. Andropov oli vedonnut siihen, että asiassa ei ole mitään kummallista: vanhat ohjukset vain vaihdetaan uusiin; tämähän oli neuvostopropagandan tavallinen väite. Kun Arbatov oli todistanut, että asia ei ole näin – minkä Andropov tietysti hyvin tiesi – tämä oli menettänyt malttinsa ja sanonut: «Mitä meidän tulisi sinun mielestäsi tehdä – selittää NATO:lle suunnitelmamme? Tämä vaikuttaa siltä kuin meidän pitäisi kysyä lupa. Sitä me emme nyt emmekä vastaisuudessaakaan tee» (s. 228). Arbatov selittää Andropovin reaktion sillä, että hän ei pystynyt asiallisin perustein kumoamaan hänen argumenttejaan. Sen, että Andropov ylipäänsä kannatti ohjusten uusimista Arbatov arvelee joutuneen siitä, että Andropov ei halunnut joutua riitoihin puolustusministeri Dmitri Ustinovin kanssa. Tämä oli Arbatovin mukaan yksi osoitus siitä, että poliitbyroon jäsenen henkilösuhteilla oli hyvin suuri vaikutus politiikkaan ja usein maan vahingoksi.

Arbatov ei puhu itsepetoksesta, mutta hänen kirjansa perusteella on mahdollista tehdä useita havaintoja siitä, että Neuvostoliiton poliittisessa kulttuurissa oli itsepetoksella olennainen merkitys. Itsepetosta oli paitsi Brezhnevin olemattoman sankaruuden ylistäminen, myös suhtautuminen asevarusteluun siten, että sen järjettömyys

sivuutettiin erilaisilla vihareaktioilla tai vaikenemisella. Arbatov kertoo pariinkin otteeseen keskusteluistaan marsalkka Pjotr Kulikovin kanssa. Kulikovin vakaa mieliala oli se, että ydinaseita ei koskaan tullut käyttämään. Arbatovin kysymyksiin, miksi sitten ydinaseilla varustautumista aina vain jatketaan ja erilaisia skenaarioita ydinasesodasta tehdään, Kulikov ei joko antanut mitään järjellistä vastausta tai sanoi, että amerikkalaiset ovat kaiken aloittaneet.

Ainoa suomalaista syntyperää oleva henkilö, joka Arbatovin kirjassa mainitaan, on Otto Vilhelmovitch Kuusinen. Kuusinen on samalla ainoa henkilö, jota Arbatov varauksetta ylistää – henkilöpalvontaa muistuttavalla tavalla. Luvusta «Otto Kuusisen ajatustehdas ja oppikirja *Marximin-leninismen perusteet*» käy selville, että Arbatov osallistui tämän Kuusisen johdolla valmistetun oppikirjan tekemiseen. Kuusinen oli «loistava opettaja»; iästään huolimatta hänellä oli «joustava ymmärrys» ja hän oli ensimmäinen Arbatovin tapaama henkilö, josta Arbatov saattoi «liioittelematta sanoa, että hän alati ajatteli». «Kuusinen oli eurooppalaisen työväenliikkeen parhaiten perinteitten inkarnaatio, perinteitten, jotka tuona aikana [1950-luvun lopulla] näyttivät pelottavan kaukaisilta», jne. (s. 83–84). Kuusisen menneisyys oli kuitenkin opettanut hänet äärimmäisen varovaiseksi NKP:n piirissä häntä pidettiin – korkeista tehtävistä huolimatta – aina ulkomaalaisena ja entisenä sosialidemokraattina. Arbatovin ylisanoista huolimatta voin sanoa, että hänen arvionsa Kuusisesta käy yksiin sen arvion kanssa, jonka olen muodostanut SKP:n arkistolähteitten perusteella Kuusisesta epädogmaattisena poliitikkona 1960-luvun alussa.

Luku «Instituutti: kuinka 'paljastimme' Amerikan» tuottaa pettymyksen. Instituutin tutkimustoiminnan luonteesta ei juurikaan kerrota. Sen sijaan käy kyllä selville tutkimuslaitoksen asema osana Neuvostoliiton hallintokoneistoa. Arbatov valittaa, että instituutin työntekijöitä kutsuttiin USA:ssa toisinaan «virkailijoiksi». Amerikkalaisesta näkökulmasta katsoen instituutin työntekijät kuitenkin olivat lähinnä juuri virkailijoita. USA:n ulkoasiainhallinnossa käytetään yliopistojen tutkijoita hyväksi, mutta heidät tavallisesti rekrytoidaan kulloisenkin presidentin hallintoon ja presidentin vaihduttua he palaavat yliopistoihin takaisin. Arbatov sanoo toivomaan puolustaneensa Neuvostoliiton ulkopolitiikkaa, mutta ei koskaan pyrkinneensä tekemään oikeutetuksi sen tiettyjä puolia, kuten invaasioita Tšekkoslovakiaan ja Afganistaniin. Arbatov ei kuitenkaan näitä toimia koskaan tuominut; jos olisi tuominut, niin hän ei olisi – kuten kaikki hyvin tietävät – ollut seuraavana päivänä instituuttinsa johtaja.

Teos on tarkoitus julkaista (mahdollisesti on jo julkaistu) myös englanniksi.

JUKKA PAASTECLA